

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВГЕНА ТРИФІЛЬЄВА Й ОЛЕКСАНДРА ПОКРОВСЬКОГО

Валерій СКИРДА¹ , Ірина СКИРДА²

¹ Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 4, 61022, м. Харків, Україна,
e-mail: vskyrda@gmail.com

² Харківський фаховий вищий коледж мистецтв,
вул. Українська, 8/10, 61004, м. Харків, Україна,
e-mail: skirina1102@gmail.com

Зазначено, що хоча Євген Трифільєв і Олександр Покровський – маловідомі постаті в археологічному середовищі, проте їхній внесок у розвиток цієї науки доволі вагомий. Встановлено, що формування інтересу до археологічних досліджень у науковців переважно пов'язане із проведенням у Харкові в 1902 р. XII Археологічного з'їзду, під час підготовчих робіт до якого вони були залучені до проведення розкопок.

З'ясовано, що в 1900 р. за клопотанням Харківського попереднього комітету науковці отримали відкриті листи на проведення археологічних досліджень: О. Покровського відправлено до Ізюмського повіту, Є. Трифільєва – до Старобільського й Куп'янського; згодом О. Покровський приєднався до розкопок щойно відкритого Верхньосалтівського катакомбного могильника. Простежено, що про результати досліджень О. Покровський і Є. Трифільєв неодноразово звітували на засіданнях ХПК, а згодом матеріали розкопок лягли в основу доповідей, із якими вони виступили на XII Археологічному з'їзді.

Встановлено, що надалі О. Покровський археологічні дослідження не проводив, за винятком незначних робіт у 1920 р. на Верхньосалтівському могильнику; Є. Трифільєв же продовжив діяльність на ниві археології у зв'язку з підготовкою XIII Археологічного з'їзду, який відбувся у 1905 р. у Катеринославі, зокрема провів розкопки курганів на території Харківської та Катеринославської губерній. З'ясовано, що на Харківщині вчений дослідив кургани скіфської доби біля с. Дергачі, а на Катеринославі займався розкопками курганів на території Маріупольського повіту. Зазначено, що головним завданням Є. Трифільєва було встановлення зв'язку між курганами та кам'яними бабами, а також визначення їхньої культурної належності; 1923 р. проводив розкопки курганів поблизу м. Одеси. Відтак виснувано, що археологічна діяльність О. Покровського та Є. Трифільєва переважно була пов'язана з підготовкою і проведенням археологічних з'їздів.

Ключові слова: дослідження, науковці, розкопки, кургани, археологічні з'їзди.

Імена Євгена Трифільєва й Олександра Покровського маловідомі в археологічному співтоваристві. Дослідники зазвичай згадують про них лише у працях, пов'язаних із початком планомірного дослідження курганів на Харківщині або з підготовкою і проведенням XII Археологічного з'їзду (АЗ). Тому актуальним залишається вивчення наукової спадщини цих дослідників у галузі археології в більш широкому часовому вимірі.

Євген Порфірович Трифільєв і Олександр Михайлович Покровський – маловідомі постаті в археологічному середовищі. Тим не менш, їхній внесок у розвиток археології доволі вагомий.

Рис. 1. Євген Трифільєв (1867–1925)
Fig. 1. Yevhen Tryfiliev (1867–1925)

університету, але за рік перейшов на природниче відділення фізико-математичного факультету, обравши спеціальністю ботаніку. Після закінчення університету в 1892 р. залишений при цьому навчальному закладі стипендіатом на кафедрі ботаніки для одержання професорського звання. У 1893 р. поїхав у наукове відрядження за кордон (Париж, Відень), де спеціальністю обрав антропологію та географію. У 1898 р. склав магістерський іспит у Петербурзькому університеті. У 1899 р. брав участь у роботі XI АЗ, на якому виступав із двома доповідями. Перша була присвячена дослідженню черепів із розкопок Катерини Мельник на Волині. 59 черепів, які дослідив О. Покровський, характеризувалися довгоголовістю, відносно невеликою висотою, вузьким лобом і доволі коротким обличчям. Доповідач порівняв їх із київськими та древлянськими черепами з розкопок Володимира Антоновича [Уварова, Слуцкий (ред.), 1902, с. 128]. Другий виступ О. Покровського був присвячений дослідженню чотирьох черепів пізніх кочовиків. Кургани, у яких вони виявлені, містили кістки коней, криві шаблі, стремена й вудила. Доповідач відзначив їх монголоїдний тип і суттєву відмінність від черепів слов'ян, але не зміг встановити їхньої належності конкретним кочівникам [Уварова, Слуцкий (ред.), 1902, с. 151–152].

У 1900 р. О. Покровський отримав право читати лекції в Харківському університеті у званні приват-доцента. У 1900–1901 рр. читав лекції з антропології та доісторичної археології [Осипов, Багалеї (ред.), 2008, с. 207–208].

Поглиблення інтересу до археологічних досліджень у Є. Трифільєва й О. Покровського пов'язане із проведенням у Харкові в 1902 р. XII АЗ. Під час підготовчих робіт до цього наукового форуму вони були залучені до проведення розкопок.

У травні 1900 р. голова Харківського попереднього комітету (ХПК) Дмитро Багалій звернувся із клопотанням до начальника Харківської губернії про видачу відкритих листів науковцям, які мали бути залучені до проведення наукових експедицій із вивчення старожитностей у межах Харківської губернії. Серед них опинилися викладач харківської

Євген Трифільєв (1867–1925) (рис. 1) народився 5 січня 1867 р. у м. Маріуполь. У 1886–1890 рр. навчався на юридичному (семестр), а згодом на історико-філологічному факультетах Харківського університету. Із 1891 р. працював викладачем у харківських середніх навчальних закладах. Водночас був зберігачем фондів Музею витончених мистецтв та старожитностей при Харківському університеті [Посохов (ред.), 2013, с. 242–243]. У квітні 1898 р. Євген Трифільєв разом з Є. Редіним провели розкопки кургану з похованням доби бронзи біля слободи Сеньково Куп'янського повіту [Отчет..., 1900, с. XVII; Редин, Федоровский, 1900]. Цього ж року Є. Трифільєв склав магістерський іспит, а в 1901 р. одержав вчене звання приват-доцента і розпочав науково-педагогічну діяльність у Харківському університеті. Дослідник був членом Харківського історико-філологічного товариства (ХІФТ), а також членом Московського археологічного товариства [Уварова, Бороздин (ред.), 1915, с. 365–366].

Олександр Покровський (1887–після 1920) (рис. 2) здобув університетську освіту: у 1887 р. вступив на юридичний факультет Київського

університету, але за рік перейшов на природниче відділення фізико-математичного факультету, обравши спеціальністю ботаніку. Після закінчення університету в 1892 р. залишений при цьому навчальному закладі стипендіатом на кафедрі ботаніки для одержання професорського звання. У 1893 р. поїхав у наукове відрядження за кордон (Париж, Відень), де спеціальністю обрав антропологію та географію. У 1898 р. склав магістерський іспит у Петербурзькому університеті. У 1899 р. брав участь у роботі XI АЗ, на якому виступав із двома доповідями. Перша була присвячена дослідженню черепів із розкопок Катерини Мельник на Волині. 59 черепів, які дослідив О. Покровський, характеризувалися довгоголовістю, відносно невеликою висотою, вузьким лобом і доволі коротким обличчям. Доповідач порівняв їх із київськими та древлянськими черепами з розкопок Володимира Антоновича [Уварова, Слуцкий (ред.), 1902, с. 128]. Другий виступ О. Покровського був присвячений дослідженню чотирьох черепів пізніх кочовиків. Кургани, у яких вони виявлені, містили кістки коней, криві шаблі, стремена й вудила. Доповідач відзначив їх монголоїдний тип і суттєву відмінність від черепів слов'ян, але не зміг встановити їхньої належності конкретним кочівникам [Уварова, Слуцкий (ред.), 1902, с. 151–152].

У 1900 р. О. Покровський отримав право читати лекції в Харківському університеті у званні приват-доцента. У 1900–1901 рр. читав лекції з антропології та доісторичної археології [Осипов, Багалеї (ред.), 2008, с. 207–208].

Поглиблення інтересу до археологічних досліджень у Є. Трифільєва й О. Покровського пов'язане із проведенням у Харкові в 1902 р. XII АЗ. Під час підготовчих робіт до цього наукового форуму вони були залучені до проведення розкопок.

У травні 1900 р. голова Харківського попереднього комітету (ХПК) Дмитро Багалій звернувся із клопотанням до начальника Харківської губернії про видачу відкритих листів науковцям, які мали бути залучені до проведення наукових експедицій із вивчення старожитностей у межах Харківської губернії. Серед них опинилися викладач харківської

гімназії Є. Трифільєв і приват-доцент Харківського університету О. Покровський. Зокрема, у документі йшлося про відрядження Є. Трифільєва до Старобільського й Куп'янського повітів для проведення археологічних розкопок, а О. Покровського – до Ізюмського повіту Харківської губернії [Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 3, оп. 283, спр. 68, арк. 4]. Окрім проведення археологічних досліджень, О. Покровського планували залучити й до етнографічних досліджень, зокрема йшлося про видачу йому листа, який би надавав право «свободного объезда по селам для изучения быта, обстановки и самого поселения в этнографическом отношении» [ДАХО, ф. 3, оп. 283, спр. 68, арк. 5].

У червні 1900 р. управління харківської канцелярії звернулося із клопотанням про видачу відкритих листів зазначеним науковцям до Імператорської археологічної комісії (ІАК) [ДАХО, ф. 3, оп. 283, спр. 68, арк. 7]. Невдовзі О. Покровський отримав відкритого листа під № 4266, який надав йому право на проведення етнографічних досліджень [ДАХО, ф. 3, оп. 283, спр. 68, арк. 11], а також аналогічний документ під № 4863 на проведення археологічних розкопок в Ізюмському та Зміївському повітах Харківської губернії [ДАХО, ф. 3, оп. 283, спр. 68, арк. 15]. Оригінал відкритого листа О. Покровського (рис. 3) на проведення археологічних розкопок протягом 1900 р. у межах Ізюмського і Зміївського повітів Харківської губернії зберігається в архіві Музею історії Харківського університету [Музей історії Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (ХНУ), ф. 1, оп. 4, п. 9]. Свого відкритого листа на проведення археологічних досліджень у межах Старобільського та Куп'янського повітів Харківської губернії протягом 1900 р. під № 4862 отримав і Є. Трифільєв [ДАХО, ф. 3, оп. 283, спр. 68, арк. 15].

Протягом польового сезону 1900 р. Євген Трифільєв брав участь в археологічних розкопках разом із київською дослідницею К. Мельник. На V засіданні ХПК Є. Редін ознайомив присутніх зі звітом Катерини Мельник, яка провела розкопки в Куп'янському повіті [Редин (ред.), 1902, с. 68]. Його доповнив Є. Трифільєвий [Редин (ред.), 1902, с. 68–69], який загалом поділяв думку археологині щодо віднесення названих пам'яток до кінця кам'яного віку, але відзначив, що в кургані, розкопаному біля Сватової Лучки, були виявлені дві бронзові речі.

Підсумував польовий сезон і О. Покровський [Редин (ред.), 1902, с. 70] – його доповідь була розміщена в додатках до протоколу засідання ХПК [Покровский, 1902, с. 78–80]. Дослідник розкопав чотири кургани біля с. Прелесного Ізюмського повіту. За попередніми даними на трьох із них раніше стояли кам'яні баби. У цих курганах було виявлено по кілька скорчених фарбованих вохрою кістяків і крем'яні вироби, що дало підставу віднести їх до кам'яного віку [Покровский, 1902, с. 79].

У квітні 1901 р. ХПК знову вирішував питання видачі археологам відкритих листів на польовий сезон 1901 р. Були надіслані запити харківському губернаторові [ДАХО, ф. 3, оп. 283,

Рис. 2. Олександр Покровський (1887 – після 1920)

Fig. 2. Oleksandr Pokrovskiy (1887 – after 1920)

спр. 68, арк. 52] та ІАК [ДАХО, ф. 3, оп. 283, спр. 68, арк. 53] із проханням видати необхідну документацію особам, які займатимуться розкопками. Невдовзі цю проблему було вирішено – О. Покровський та Є. Трифільєв отримали відкриті листи [ДАХО, ф. 3, оп. 283, спр. 68, арк. 57].

У зв'язку з прибуттям до Харкова В. Городцова, 28 травня 1901 р. відбулося засідання спеціальної комісії, присвячене розкопкам курганів, запланованим на польовий сезон 1901 р. В. Городцов звітував про нанесення на карту всіх відомих йому археологічних пам'яток Харківщини. Було прийнято рішення долучити до розкопів курганів, окрім самого В. Городцова в Ізюмському повіті, Є. Трифільєва – у Куп'янському й О. Покровського – у Зміївському. Д. Багалій, О. Покровський і Є. Трифільєв мали також взяти участь у розкопках нововиявленого катакомбного могильника біля с. Верхній Салтів [Редин (ред.), 1902, с. 257–258].

Підготовчі роботи до XII АЗ сприяли зростанню авторитету Є. Трифільєва як знавця старожитностей. Зокрема, про це свідчить лист Георгія Чалого від 9 листопада 1901 р., відправлений із поштового відділення Гороховатки Куп'янського повіту Харківської губернії. Його автор звертався до Є. Трифільєва з проханням надати консультацію щодо монет, знайдених селянином у скарбі в с. Ратьківка. Йшлося про скарб, який містив близько 200 срібних монет із грецькими та слов'янськими літерами. До листа додано відбитки окремих монет [Музей історії ХНУ, ф. 1, оп. 4, п. 9].

Підсумки польового сезону 1901 р. Є. Трифільєв і О. Покровський підбивали на засіданні ХПК, яке відбулося 14 грудня 1901 р. Є. Трифільєв розкопав 32 кургани в шести пунктах у межах Куп'янського повіту. Особливу увагу дослідник приділив двом курганам, на яких були кам'яні баби. У них вчений дослідив поховання пізніх кочовиків. Кам'яні баби, які перебували на досліджуваних курганах, а також баба, котру пожертвував Ю. Розаліон-Сошальський, були доставлені до ХПК. Інші кургани, що їх розкопав Є. Трифільєв, він розділив на чотири типи: кам'яної доби, бронзового і залізного віків та перших століть нашої ери [Редин (ред.), 1902, с. 351].

О. Покровський проводив дослідження чотирьох курганних груп на території Зміївського повіту. Основну увагу дослідник також зосередив на розкопках курганів, на яких були кам'яні баби. В одному з них у верхніх шарах знайшов лише кістки тварин. Більш успішними виявилися розкопки іншого кургану, який містив багате поховання скіфської жінки. У ньому знайдено каблучки, спіральки, люстерко тощо. Більшість інших містили у верхніх шарах скорчені поховання, а в нижчих – виявлено пофарбовані поховання, які, на думку дослідника, належали до енеолітичного періоду [Редин (ред.), 1902, с. 352].

На засіданні ХПК від 22 грудня 1901 р. О. Покровський звітував про підсумки етнографічних досліджень у Зміївському та Вовчанському повітах. Він зробив внесок у поповнення етнографічних колекцій виставки, придбавши предмети народного побуту. Дослідник відзняв велику кількість фотографій поселень, будівель, селянських промислів тощо [Редин (ред.), 1902, с. 356].

Обговорення результатів розкопок, проведених на Харківщині під час підготовки XII АЗ, стало основною тематикою засідання секції первісних старожитностей цього наукового форуму, яке відбулося 22 серпня 1902 р. На ньому виступав і О. Покровський із доповіддю про результати розкопок, проведених на Верхньосалтівському катакомбному могильнику [Покровский, 1902а, 1905]. Він проаналізував історію відкриття цієї археологічної пам'ятки (яку виявив випадково сільський учитель В. Бабенко) та її розкопок до XII АЗ, якими займалися, крім доповідача, В. Бабенко, Д. Багалій, Є. Трифільєв, П. Уварова. Доповідач детально описав розкопані катакомби, розміщення та орієнтацію небіжчиків у них, поховальний інвентар: посуд, зброю, прикраси тощо. Щодо питання етнічної належності населення, яке залишило могильник, О. Покровський висловив припущення, що це були «какие-то богатые кочевники или полукочевники» [Покровский, 1902а, с. 126]. Д. Самоквасов висловив виправдане майбутніми археологічними дослідженнями припущення про те, що цей могильник хозарський [Известия..., 1902, с. 126]. Д. Багалій на підставі зіставлення матеріалу Верхньосалтівського могильника з даними писемних джерел зробив аналогічний висновок

[Известия..., 1902, с. 126–127]. Олександр Покровський додав, що й антропологічний матеріал вказує на його відмінність від слов'ян [Известия..., 1902, с. 128]. В. Сизов стверджував, що для остаточного визначення цієї пам'ятки хозарською необхідно буде провести розкопки городища, розташованого поряд із могильником. І це він доручив харківським археологам [Известия..., 1902, с. 128].

Наступне засідання секції первісних старожитностей відбулося 23 серпня 1902 р. На ньому виступав і Є. Трифільєв із доповіддю про результати археологічних розкопок у Куп'янському повіті [Трифільєв, 1902, 1905]. Він обстежив археологічні пам'ятники по узбережжю р. Красної Куп'янського повіту. Обговорення доповіді спрямувало дискусію на вирішення питання про кам'яних баб, яке було визначено пріоритетним для XII АЗ. Учасники дискусії намагалися виявити зв'язок між цими антропоморфними фігурами й курганами, на яких вони розмішувалися.

В основу доповідей, заслуханих на засіданні секції первісних старожитностей, яке відбулося 24 серпня 1902 р., знову лягли результати археологічних розкопок на території Харківської губернії, приурочені XII АЗ. Перше слово надали К. Мельник [Мельник, 1902, 1905], яка звітувала про результати розкопок, проведених за дорученням ХПК у басейні р. Ворскли на кордоні Охтирського та Богодухівського повітів і р. Оскол у Куп'янському. Участь у цих розкопках брав Є. Трифільєв. Як наслідок було досліджено 8 могильників, на яких розкопано 73 кургани.

На цьому ж засіданні виступив і О. Покровський [Покровский, 1902б, 1905а]. Він ознайомив присутніх із результатами розкопок у Зміївському й Ізюмському повітах. Дослідник відзначив, що більшість розкопаних поховань містили пофарбовані скорчені кістяки, грубий глиняний посуд і за загальними рисами були подібні до поховань, які розкопали К. Мельник та В. Городцовим у Куп'янському й Ізюмському повітах.

Після закінчення роботи харківського археологічного форуму Є. Трифільєва залучили до підготовки XIII АЗ, який відбувся у Катеринославі. У 1904 р. він проводив розкопки в Маріупольському повіті Катеринославської губернії на узбережжі річок Кальміус і Кальчик [Уварова (ред.), 1908, с. 238]. Саме цим дослідженням присвячена доповідь Є. Трифільєва на XIII АЗ. Намагаючись знайти відповідь на питання про належність курганів і кам'яних баб певному народові, вчений розкопав 34 кургани у 5-ти пунктах [Трифільєв, 1907, с. 366, 368]. Більшість із них, на думку Є. Трифільєва, містила кочівницькі поховання. Він відніс їх до ямної культури й лише два визначив як скіфські. При цьому лише в насипі одного з курганів над труною небіжчика виявлена грубо зроблена кам'яна баба. Дослідник не наважився визначити етнічну належність цих поховань [Трифільєв, 1907, с. 367–368], але, опираючись на опис поховального обряду й речові знахідки, можна припустити, що вони належали половцям.

У «Трудах...» XIII АЗ надрукована ще одна доповідь Є. Трифільєва. У ній йшлося про результати розкопок 10 курганів із курганної групи на березі р. Лопань поблизу с. Дергачі. У цих розкопках, крім Євгена Трифільєва, брали участь Є. Редін, Є. Іванов та П. Єфименко [Трифільєв, 1908, с. 102]. Усі розкопані об'єкти, на думку Є. Трифільєва, належали скіфам. Головним підтвердженням цього він вважав західну орієнтацію небіжчиків, які лежали на спині у витягнутому положенні, а також знахідки майже в усіх похованнях типових скіфських наконечників стріл [Трифільєв, 1908, с. 102–103].

З 1911 р. учений працював екстраординарним професором, а з 1915 р. завідував кафедрою російської історії історико-філологічного факультету Новоросійського університету в Одесі. У цей час його археологічні інтереси були зосереджені на дослідженні язичницького побуту слов'ян за даними розкопок курганів, а також на вивченні глиняних і металічних світильників, які він розглядав як цікаві джерела з історії Херсонесу [Попова, 2017, с. 210]. Крім того, у Новоросійському університеті Є. Трифільєв завідував Археологічним музеєм при історико-філологічному факультеті, був його секретарем [Попова, 2017, с. 210–211]. Після

1920 р. Є. Трифільєв очолював кафедру російської історії в Одеському інституті народної освіти (ІНО), викладав в Археологічному інституті.

У липні 1923 р. Є. Трифільєв разом зі студентами археологічного й історичного відділень ІНО провів розкопки трьох курганів поблизу Одеси. Археологічні розшуки проводили колодязним методом по вихідних днях, не маючи фінансування. Два з трьох розкопаних курганів розташовувалися в курганній групі поблизу с. Усатова в 6 верстах від Одеси й містили, за повідомленнями Є. Трифільєва, поховання кочовиків X–XIII ст.

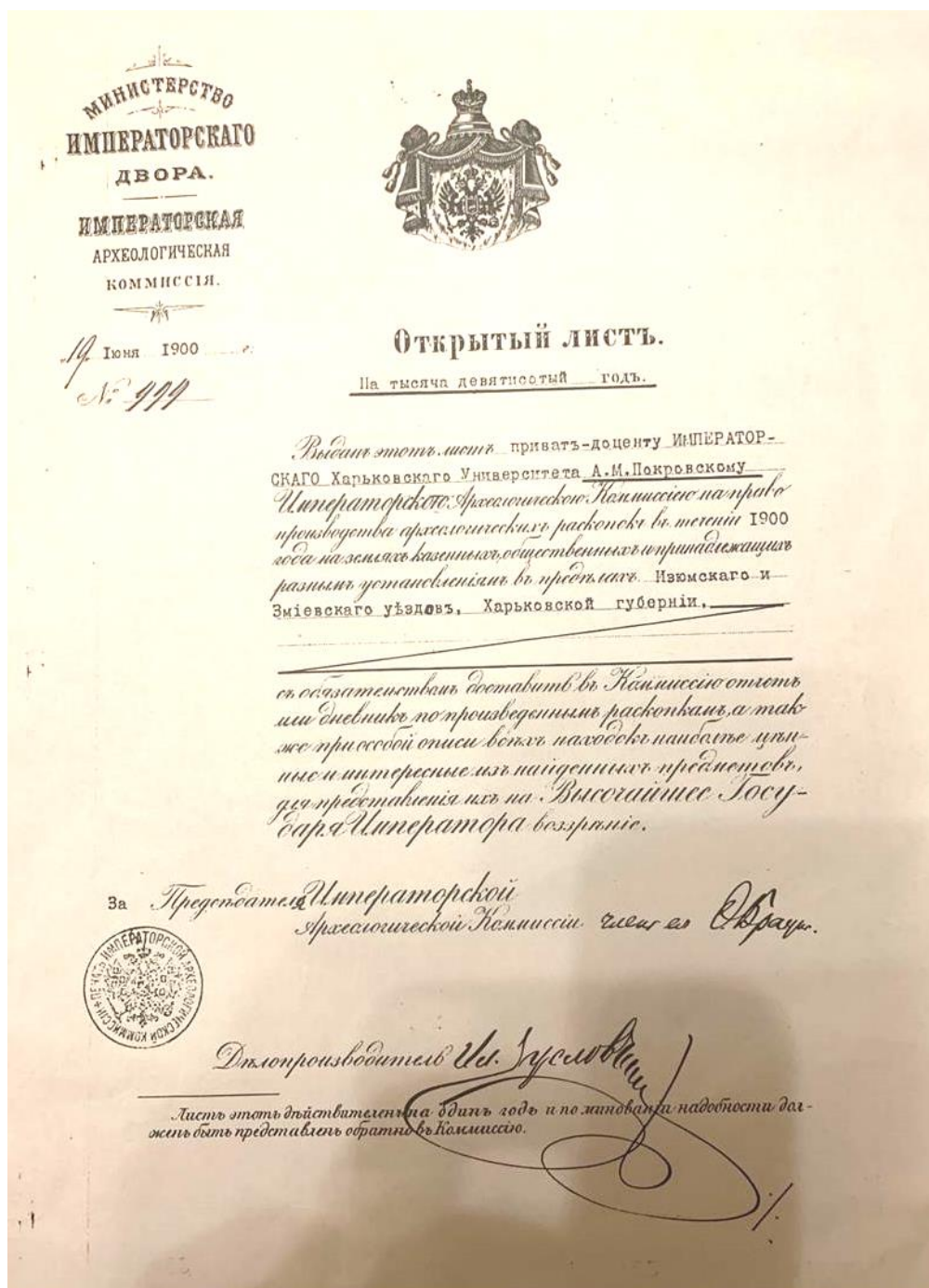

Рис. 3. Відкритий лист О. Покровського
Fig. 3. Open letter of O. Pokrovskyi

Особливо цікавим виявилось поховання, досліджене в першому кургані, здійснене в дубовій колоді, обмазаній зверху шаром зеленої глини товщиною в 1 см. Зверху колоди були покладені кістки задньої ноги барана. На кістках небіжчика добре збереглися залишки довгого шовкового одягу з візерунками. На ногах простежувалися рештки шкіряного взуття з нашитими бронзовими бляшками. У правій руці небіжчик тримав невеликий залізний ніж. Поряд знайдена шкіряна сумочка з просом. У ділянці попереку – залізні пряжка й застібка від поясу та залізне кресало. Із двох боків від труни виявлено стремена [ЦДАВО, ф. р. 166, оп. 2, спр. 1157, арк. 14–15 зв.]. Поховання другого кургану містило подібний поховальний інвентар, але було здійснене в ямі без труни й збереглося значно гірше. Припущень щодо етнічної належності цих захоронень дослідник не робив [ЦДАВО, ф. р. 166, оп. 2, спр. 1157, арк. 16]. Третій курган був розкопаний в іншій курганній групі у 2 верстах від тої, що містила пізньокочівницькі поховання. Курган був обкладений камінням. Скорчене поховання, кістки якого погано збереглися, було досліджено в його південній частині. Поховальний інвентар представлено фрагментом залізного ножа і трьома типовими скіфськими бронзовими стрілами, що дало змогу Є. Трифільєву пов'язати його з цим народом [ЦДАВО, ф. р. 166, оп. 2, спр. 1157, арк. 17–17 зв.]. Розуміючи важливість накопичення наукової інформації про історію краю в давні часи, а також участі студентів у розкопках для набуття фахового досвіду, вчений звернувся із клопотанням до Народного комісару (комісаріату) освіти України про отримання дозволу на проведення подальших розкопок на території Одеської губернії. Його підтримав в. о. ректора Одеського ІНО, але у проведенні розкопок було відмовлено [ЦДАВО, ф. р. 166, оп. 2, спр. 1157, арк. 13–13 зв., 18–18 зв.].

За радянських часів Є. Трифільєв разом з іншими професорами колишнього Новоросійського університету брав участь у створенні Археологічного інституту, а згодом став його проректором, а також у роботі комісії з розробки програм для вищої школи, працював фактично у всіх вищих й історичних закладах Одеси. Зокрема, в Одеському інституті народної освіти читав курси з археології, історії України, історії Слобожанщини, історіографії тощо [Попова, 2017, с. 217].

Є. Трифільєв відіграв чималу роль і в організації краєзнавчих досліджень на Одещині. У 1923 р. створено Одеську комісію краєзнавства (ОКК), яка діяла при Всеукраїнській академії наук (ВУАН). Згодом утворено керівний орган цієї установи у складі шести осіб, серед яких був і Є. Трифільєв. Певний час у її складі він очолював соціально-економічну секцію [Попова, 2017, с. 219]. На цій посаді за дорученням Губернського архівного управління, Є. Трифільєв займався розробкою архівних фондів, зосереджених в Одесі [Попова, 2017, с. 220]. Науковець був головою секції Одеської комісії краєзнавства при ВУАН.

В останні роки життя Є. Трифільєва Одеське губернське архівне управління залучало його до розробки архівних фондів в Одесі. Пізніше ці архівні документи стали основою для написання наукових праць.

Наукова спадщина Є. Трифільєва охоплює різні галузі історичної науки, археології, краєзнавства. Сучасна дослідниця Т. Попова зробила такий висновок щодо його внеску в наукову та освітянську скарбниці: «Євген Порфірович Трифільєв, вчений, в першу чергу – педагог і просвітитель, представляв значну когорту “рядових історичної науки”, без копійної професійної діяльності яких неможливий розвиток університетської освіти» [Попова, 2017, с. 220–221].

Набагато менше інформації маємо про долю О. Покровського після ХІІ АЗ. Нам вдалося знайти лише незначні відомості про його участь у розкопках Верхньосалтівського катакомбного могильника в 1920 р. До складу експедиції, яка працювала під керівництвом Олександра Покровського і була проведена за кошти археологічної секції Харківського губернського комітету охорони пам'яток мистецтва й старовини, входили: помічник завідувача Харківського археологічного музею Г. Тесленко (вона й опублікувала матеріали розкопок), хранителька того ж музею К. Фіногенова, членкиня музейної секції Е. Нікольська та

секретар археологічної секції В. Дукельський. Унаслідок незначних розкопок досліджено три катакомбні поховання. Дромоси всіх захоронень були спрямовані з південного сходу на північний захід і розташовувалися перпендикулярно до камер. У першій катакомбі досліджено антропологічні залишки трьох осіб (двох дорослих та дитини), друга і третя – містили парні поховання (жінки й дитини у другій, літнього чоловіка та жінки в третій). Виявлений поховальний інвентар – типовий для цього могильника: керамічний посуд, різноманітні намиста, золоті, бронзові й срібні прикраси, бронзові дзеркала тощо [Тесленко, 1927]. Крім того, у першій камері знайдено чотири срібні дирхеми [Тесленко, 1927, с. 354].

Отже, треба зазначити, що діяльність у галузі археології Є. Трифільєв і О. Покровський розпочали наприкінці ХІХ ст. Для першого це були розкопки 1898 р. кургану бронзової доби, а для другого – участь у роботі ХІ АЗ (1899), де він виступав із доповідями, в яких проводився аналіз антропологічних решток із курганних поховань. Особливо плідно обидва вчені працювали на археологічній ниві під час підготовки ХІІ АЗ, акцентуючи основну увагу на похованнях у курганах із кам'яними бабами. Є. Трифільєв продовжував працювати в цьому напрямі і в межах підготовки до ХІІІ АЗ. Останні розкопки, за наявними в нас даними, науковці проводили на початку 20-х років ХХ ст. О. Покровський 1920 р. провів дослідження трьох катакомб Верхньосалтівського могильника, а Є. Трифільєв розкопав у 1923 р. три кургани поблизу Одеси.

Авторський внесок. Кожному з авторів належить по 50 % виконаної роботи при написанні статті (вступ, основна частина, висновки). ІС більше працювала з матеріалами ХІІ АЗ, а ВС – до і після цієї події.

Декларація щодо конфлікту інтересів. Автори статті заявляють, що в них немає наявного конфлікту наукових та фінансових інтересів чи особистих вигод, отриманих від третіх осіб, які могли би вплинути на дослідження, результати яких наведено у статті.

Подяки. Автори висловлюють подяку Олександрю Приню за надання інформації щодо матеріалів по Євгені Трифільєву в ЦДАВО.

ЛІТЕРАТУРА

Державний архів Харківської області. Ф. 3 (Канцелярія Харківського губернатора). Оп. 283. Спр. 68. 132 арк.

Известия XII археологического съезда в Харькове, 15–27 августа 1902 г. (1902). Харьков: Электр. типо-литограф. С. А. Шмерковича.

Мельник, Е. Н. (1902). Археологические раскопки в Ахтырском и Купянском уездах Харьковской губернии. *Известия XII Археологического съезда в Харькове, 15–27 августа 1902 г.* Харьков, 182–184.

Мельник, Е. Н. (1905). Раскопки курганов в Харьковской губернии 1900–1901 г. *Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове, 1902: в 3 т., 1.* Москва, 673–743.

Музей історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Ф. 1. Оп. 4. П. 9 (Матеріали по археологічним з'їздам).

Осипов, И. П., Багалея, Д. И. (ред.). (2008). *Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)*. Репр. изд. Харьков.

Отчет и протоколы И. Ф. Общества за 1898/99 г. (1900). *Сборник Харьковского историко-филологического оущества, 12, I–XXII.*

Покровский, А. М. (1902). О раскопках в селе Прелестном, Изюмского уезда. *Труды Харьковского Предварительного комитета по устройству XII археологического съезда, 1, 78–80.*

Покровский, А. М. (1902а). Верхне-Салтовский могильник. *Известия XII археологического съезда в Харькове, 15–27 августа 1902 г.* Харьков, 124–126.

Покровский, А. М. (1902б). О раскопках в Змиевском и Изюмском уездах. *Известия XII археологического съезда в Харькове, 15–27 августа 1902 г.* Харьков, 190.

Покровский, А. М. (1905). Верхне-Салтовский могильник. *Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове, 1902: в 3 т., 1.* Москва, 465–491.

- Покровский, А. М. (1905а). О раскопках в Змиевском и Изюмском уездах. *Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове, 1902: в 3 т., 3.* Москва, 365.
- Попова, Т. Н. (2017). *Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика.* Одесса.
- Посохов, С. І. (ред.). (2013). Трифільєв Євген Парфенович. *Історики Харківського університету: біобібліографічний довідник (1905–2013 рр.)*. Харків, 242–244.
- Редин, Е. К. (ред.). (1902). Протоколы заседаний Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. *Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда: в 2 т., 1.* Харьков.
- Редин, Е. К., Федоровский, Н. А. (1900). *Могильник кургана слободы Сеньково, Купянского уезда.* Харьков.
- Тесленко, Г. І. (1927). Розкоп Верхньо-Салтівського могильника 1920 р. *Наукові записки науково-дослідчої кафедри Української культури, 6.* Харків, 353–357.
- Трифільєв, Е. П. (1902). Археологическая экскурсия в Купянский уезд Харьковской губернии летом 1901 года. *Известия XII археологического съезда в Харькове, 15–27 августа 1902 г.* Харьков, 156–157.
- Трифільєв, Е. П. (1905). Археологическая экскурсия в Купянский уезд Харьковской губернии летом 1901 года. *Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове, 1902: в 3 т., 1.* Москва, 131–140.
- Трифільєв, Е. П. (1907). Археологическая экскурсия по течению рр. Кальмиуса и Кальчика в пределах Мариупольского уезда, Екатеринославской губернии, летом 1904 года. *Труды XIII АС в Екатеринославе 1905, 1.* Москва, 366–368.
- Трифільєв, Е. П. (1908). Археологическая экскурсия в с. Дергачи, Харьковского уезда в августе 1903 г. *Труды XIII АС в Екатеринославе 1905, 2.* Москва, 102–103.
- Уварова, П. С. (ред.). (1908). *Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе 1905 г., 2.* Москва.
- Уварова, П. С., Бороздин, И. Н. (ред.). (1915). Трифільєв Евгений Парфеньевич. *Императорское Московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914 гг.), 2.* Москва, 365–366.
- Уварова, П. С., Слущкий, С. С. (ред.). (1902). *Труды XI археологического съезда в Киеве 1899, 2.* Москва.
- Центральний державний архів вищих органів влади. Ф.Р.166 (Положення про Одеський археологічний інститут. Доповіді, звіти про роботу Київського, Одеського археологічних інститутів та їх учбові плани). Оп. 2. Спр. 1157. 38 арк.

REFERENCES

- Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. F. 3. Op. 283. Spr. 68. 132 ark. (in Ukrainian).
- Izvestiya XII arkheologicheskogo syezda v Kharkove. 15–27 avgusta 1902 g.* (1902). Kharkov: Elektr. tipo-litogr. S. A. Shmerkovicha (in Ukrainian).
- Melnik, E. N. (1902). Arkheologicheskiye raskopki v Akhtyrskom i Kupyanskom uyezdakh Kharkovskoy gubernii. *Izvestiya XII Arkheologicheskogo syezda v Kharkove. 15–27 avgusta 1902 g.* Kharkov, 182–184 (in Ukrainian).
- Melnik, E. N. (1905). Raskopki kurganov v Kharkovskoy gubernii 1900–1901 g. *Trudy Dvenadtsatogo arkheologicheskogo syezda v Kharkove. 1902: v 3 t., 1.* Moskva, 673–743 (in Russian).
- Muzei istorii Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. F.1. Op.4. P.9 (in Ukrainian).
- Osipov, I. P., & Bagaley, D. I. (Eds.). (2008). *Fiziko-matematicheskyy fakultet Kharkovskogo universiteta za pervyye sto let ego sushchestvovaniya (1805–1905). Repr. izd.* Kharkov (in Ukrainian).
- Otchet i protokoly I. F. Obshestva za 1898/99 g. (1900). *Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo oyushchestva, 12, I–XXII* (in Ukrainian).
- Pokrovskiy A. M. (1902). O raskopkakh v sele Prelestnom. Izyumskogo uyezda. *Trudy Kharkovskogo Predvaritelnogo komiteta po ustroystvu XII arkheologicheskogo syezda, 1,* 78–80 (in Ukrainian).
- Pokrovskiy, A. M. (1902a). Verkhne-Saltovskiy mogilnik. *Izvestiya XII arkheologicheskogo syezda v Kharkove. 15–27 avgusta 1902 g.* Kharkov, 124–126 (in Ukrainian).

- Pokrovskiy, A. M. (1902b). O raskopkakh v Zmiyevskom i Izyumskom uyezdash. *Izvestiya XII arkheologicheskogo syezda v Kharkove. 15–27 avgusta 1902 g.* Kharkov, 190 (in Ukrainian).
- Pokrovskiy, A. M. (1905). Verkhne-Saltovskiy mogilnik. *Trudy Dvenadtsatogo arkheologicheskogo syezda v Kharkove. 1902: v 3 t., 1.* Moskva, 465–491 (in Russian).
- Pokrovskiy, A. M. (1905a). O raskopkakh v Zmiyevskom i Izyumskom uyezdash. *Trudy Dvenadtsatogo arkheologicheskogo syezda v Kharkove. 1902: v 3 t., 3.* Moskva, 365 (in Russian).
- Popova, T. N. (2017). *Zhizneopisaniye uchenogo-istorika na perekrestke istoriograficheskikh traditsiy. Teoriya. Metodologiya. Praktika.* Odessa (in Ukrainian).
- Posokhov, S. I. (Ed.). (2013). Tryfiliev Yevhen Parfenovych. *Istoryky Kharkivskoho universytetu: biobibliografichniy dovidnyk (1905–2013 rr.)*. Kharkiv, 242–244 (in Ukrainian).
- Redin, E. K. (Ed.). (1902). Protokoly zasedaniy Kharkovskogo predvaritelnogo komiteta po ustroystvu KhII arkheologicheskogo syezda. *Trudy Kharkovskogo predvaritelnogo komiteta po ustroystvu XII arkheologicheskogo syezda: v 2 t., 1.* Kharkov (in Ukrainian).
- Redin, E. K., & Fedorovskiy, N. A. (1900). *Mogilnik kurgana slobody Senkovo. Kupyanskogo uyezda.* Kharkov (in Ukrainian).
- Teslenko, H. I. (1927). Rozkop Verkhno-Saltivskoho mohylnyka 1920 r. *Naukovi zapysky naukovodoslidchoi kafedry Ukrainskoi kultury, 6.* Kharkiv, 353–357 (in Ukrainian).
- Trifilyev, E. P. (1902). Arkheologicheskaya ekskursiya v Kupyanskiy uyezd Kharkovskoy gubernii letom 1901 goda. *Izvestiya XII arkheologicheskogo syezda v Kharkove. 15–27 avgusta 1902 g.* Kharkov, 156–157 (in Ukrainian).
- Trifilyev, E. P. (1905). Arkheologicheskaya ekskursiya v Kupyanskiy uyezd Kharkovskoy gubernii letom 1901 goda. *Trudy Dvenadtsatogo arkheologicheskogo syezda v Kharkove. 1902: v 3 t., 1.* Moskva, 131–140 (in Russian).
- Trifilyev E. P. (1907). Arkheologicheskaya ekskursiya po techeniyu rr. Kalmiusa i Kalchika v predelakh Mariupolskogo uyezda. Ekaterinoslavskoy gubernii. letom 1904 goda. *Trudy XIII AS v Ekaterinoslave 1905, 1.* Moskva, 366–368 (in Russian).
- Trifilyev, E. P. (1908). Arkheologicheskaya ekskursiya v s. Dergachi. Kharkovskogo uyezda v avguste 1903 g. *Trudy XIII AS v Ekaterinoslave 1905, 2.* Moskva, 102–103 (in Russian).
- Uvarova, P. S. (Ed.). (1908). *Trudy XIII arkheologicheskogo syezda v Ekaterinoslave 1905 g., 2.* Moskva (in Russian).
- Uvarova, P. S., & Borozdin, I. N. (Eds.). (1915). Trifilyev Evgeniy Parfenyevich. *Imperatorskoye Moskovskoye arkheologicheskoye obshchestvo v pervoye pyatidesyatiletie ego sushchestvovaniya (1864–1914 gg.)*, 2. Moskva, 365–366.
- Uvarova, P. S., & Slutskiy, S. S. (Eds.). (1902). *Trudy XI arkheologicheskogo syezda v Kiyeve 1899, 2.* Moskva (in Russian).
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vladyy. F. R. 166. Op. 2. Spr. 1157. 38 ark. (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 18.06.2021
прийнята до друку 16.09.2021

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH
CARRIED OUT BY YEVHEN TRYFILIEV AND OLEKSANDR POKROVSKYI

Valerii SKYRDA¹, Iryna SKYRDA²

¹ *V. N. Karazin Kharkiv National University,
Svobody Sq., 4, 61022, Kharkiv, Ukraine, e-mail: vskyrda@gmail.com,*

² *Kharkiv Professional Higher College of Arts,
Ukrainska Str., 8/10, 61004, Kharkiv, Ukraine, e-mail: skirina1102@gmail.com*

Ye. Tryfiliev and O. Pokrovskiy are little-known figures in the archaeological environment. Nevertheless, their contribution to the development of archeology is quite significant. The formation of interest in archaeological research among these scientists is mainly associated with the XII Archaeological Congress held in Kharkiv in 1902. O. Pokrovskiy and Ye. Tryfiliev were involved in the excavations during the preparatory work for the scientific forum. These scientists received open letters to conduct archaeological research in 1900 at the request of the Kharkiv preliminary committee: O. Pokrovskiy was sent to the Izyumsky district and Ye. Tryfiliev – to the Starobelsky and Kupyansky districts. Subsequently, O. Pokrovskiy joined the excavation of the newly opened Verkhnesaltovsky catacomb burial ground. O. Pokrovskiy and Ye. Tryfiliev reported on the results of their research at the meetings of the Kharkiv preliminary committee, and then the materials of the excavations formed the basis of their reports at the XII Archaeological Congress. In the future, O. Pokrovskiy did not carry out archaeological research, except for minor works in 1920 at the Verkhnesaltovsky burial ground. Ye. Tryfiliev, however, continued his activities in the field of archeology in connection with the preparation of the XIII Archaeological Congress, which took place in 1905 in Katerynoslav. In particular, he excavated burial mounds in Kharkiv and Katerynoslav provinces territory. In the Kharkiv region, the scientist investigated the mounds of the Scythian era near the village Dergachi, and in the Katerynoslav region, he was engaged in the excavation of burial mounds on Mariupol district's territory. The major task of Ye. Tryfiliev was to establish a connection between the kurgans and stone women, as well as to determine their cultural affiliation. In 1923, Ye. Tryfiliev carried out excavations of burial mounds near Odessa. Thus, it can be concluded that the archaeological activity of O. Pokrovskiy and Ye. Tryfiliev was mainly associated with the preparation and conduct of Archaeological Congresses.

Key words: research, scientists, excavations, burial mounds, Archaeological Congresses.